

О.В. БУДЯКОВ

**ДІЯЛЬНІСТЬ РСДРП НА ПІВДНІ УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ ЛІКВІДАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ПАРТІЇ ПРОТИ
ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ
(ПЕРША ПОЛОВИНА 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ)**

В статті, на основі переважно архівних джерел, проаналізовані регіональні аспекти становлення тоталітарної системи в Україні. На прикладі ліквідаційної політики більшовиків по відношенню до меншовицької партії розкриті особливості процесу впровадження однопартійної системи та боротьби більшовиків з конкуруючими партіями.

Ключові слова: *ранній тоталітаризм, політичні партії, більшовизм, політична опозиція.*

Розвиток конституційного процесу в сучасній Україні передбачає вирішення комплексу проблем, пов'язаних із забезпеченням конституційного принципу політичного плюралізму, утворення умов для повноцінної реалізації політичних прав громадян. Одним з пріоритетних напрямків наукового аналізу в даній сфері є дослідження змісту, особливостей і тенденцій правового регулювання питань, пов'язаних з формуванням і діяльністю політичних партій в переломні періоди історичного розвитку. Все це актуалізує аналіз різноманітних аспектів ліквідаційної політики більшовиків по відношенню до опозиційних партій в період раннього тоталітаризму, як на загальнодержавному, так і регіональному рівні.

Метою даної статті є аналіз діяльності РСДРП на Півдні УСРР в контексті політики офіційної влади, направленої на встановлення політичної диктатури більшовицької партії в період раннього тоталітаризму.

В останні роки відбувається активізація вітчизняних науковців у вивченні окресленого питання. Значним внеском в розробку проблем, пов'язаних з темою статті внесли праці В. Ченцова, [1] М. Шитюка [2]. В них розкриваються причини виникнення сталінського тоталітарного устрою як в країні в цілому, так і на регіональному рівні. Аналізуються питання еволюції тоталітарного законодавства. До проблематики становлення монопартійної системи звертається в своїх дослідженнях Р. Ветров [3]. Дослідник І. Ніколаєв розглядає історико-правові аспекти ліквідації політичних партій та громадських об'єднань УСРР, разом з іншим звертаючись до знищення РСДРП [4]. Втім, незважаючи на наявність значної кількості опублікованих праць, в українській історіографії існує потреба комплексного дослідження періоду раннього тоталітаризму, вивчення різноманітних аспектів даної проблематики.

Остаточний прихід до влади більшовиків означав відмову правлячого режиму від відкритої політичної боротьби, встановлення диктатури пролетаріату, єдиним виразником інтересів якого вважалася більшовицька партія.

У першу чергу жорстоко переслідувалися залишки ворожих більшовикам партій, кістяк яких становили «класово чужі й контрреволюційні елементи». У липні 1920 року в Миколаєві розкрита й ліквідована монархічна організація. За даними слідства, у місті була ціла мережа явочних квартир, а їхні прихильники працювали на місцевому телеграфі й в установах радянської влади [5].

Із закінченням громадянської війни більшовики втратили інтерес до співробітництва з партіями й рухами комуністичної й соціалістичної орієнтації. Почався процес повного витиснення їх з політичної арени.

Однією з самих впливових небільшовицьких партій в Україні була РСДРП(м). В 1919 році на VIII з'їзді РКП(б) В. Ленін назвав меншовиків «найгіршими ворогами соціалізму» та в такий спосіб окреслив відношення офіційної влади до них. Починаючи з 1920 року репресії проти членів РСДРП прийняли системний характер. Більшовиків не влаштувало, що соціал-

демократи мали авторитет у робітничому середовищі України, зберегли перевагу в керівництві цілого ряду профспілкових організацій (Київської, Одеської, Катеринославської та інших). На початку 1922 року ДПУ визнає РСДРП(м) найбільш активною опозиційною партією України.

У березні 1923 року Ф. Дзержинський позначив комплекс заходів, спрямованих на остаточне припинення діяльності РСДРП. Головними з них були: спостереження за осередками меншовиків на промислових підприємствах, впровадження в них власної агентури, очищення від меншовиків радянських і навчальних закладів, контрагітація й дискредитація їхніх лідерів у робітничому середовищі та інше [6].

В руслі виконання вказівки голови Надзвичайної комісії (НК), навесні 1920 року відбувся процес над київськими меншовиками – членами Центрального Бюро. Разом з цим, Циркуляр НК крім Києва та Харкова, зобов'язує звернути увагу на Південний регіон, де позиції «контрреволюційних сил» посилюються завдяки денікінській окупації. На думку більшовиків, відображену в циркулярі НК: «Денікінська окупація вплинула не меншовиків деморалізуючим чином...В деяких містах, зокрема Київ та Одеса вони підтримали денікінську армію...В Києві меншовики, захопивши в свої руки Центральне бюро профспілок, відкрито співпрацювали з білогвардійською владою...В Харкові меншовики випускали газету, яку денікінська влада визнала демократичною...»[7].

Меншовики намагалися організувати спротив діяльності партії більшовиків. Через свої друковані органи, усну агітацію вони прагнули викрити помилки, недоліки та зловживання більшовиків. Втім, з 1921 року умови їх діяльності значно погіршилися. Відсутність коштів, позбавлення можливості мати легальні друковані органи, звуження соціальної бази – все це ускладнювало, обмежувало і знижувало рівень політичної діяльності партії. До того ж посилювалися репресії з боку влади.

У циркулярі ЦК КП(б)У, виданому на початку 1921 р., вказувалося: «Неухильно роз'яснювати безпринципність і контрреволюційність партій меншовиків, есерів, вказуючи, що єдиним вірним представником волі пролетаріату є комуністична партія». Це означало посилення боротьби проти політичних опонентів [8].

Протягом 1920-1923 років відбувся цілий ряд судових процесів над меншовицькими лідерами, представниками молодіжного руху. У червні 1921 року в Одесі був закритий клуб меншовиків імені Маркса й виявлене джерело постачання їхньої друкарні папером. У результаті арештів, які відбулись у листопаді 1921 року була повністю припинена видавнича робота меншовиків Одеси.

У березні 1923 року Ф. Дзержинський позначив комплекс заходів, спрямованих на остаточне припинення діяльності партії меншовиків [9]

На початку 1923 року в Одесі відбувся суд над 30 меншовицькими лідерами. Разом з тим, Політбюро ЦК КП(б)У заборонило меншовикам працювати в профспілкових органах.

Проте, діяльність організації тривала. Тому в лютому 1923 року ДПУ перевело в Одесу з Миколаєва секретного співробітника, що впровадився до лав меншовиків. Це дозволило чекістам одержати вичерпну інформацію про Одеський меншовицький комітет, з'ясувати канали надходження літератури (зокрема, московського «Соціалістичного вісника») й узяти на облік всіх членів організації [10].

У 1923 році більшовики, борючись із РСДРП, змушували політичних опонентів привселюдно відрікатися від партійної діяльності. Стимулювалася позиція про саморозпуск партії. Так, на Всеукраїнському з'їзді колишніх соціал-демократів, що проходив 1-3 лютого 1924 року в Харкові, було ухвалене рішення про ліквідацію партії й вступ її членів до РКП(б). Протягом року 2164 українських меншовиків подали заяви про припинення партійного членства [11].

Дані спецзведень Миколаївського окружного й районних відділень ДПУ за квітень-листопад 1923 року про економічний і політичний стан міста Миколаєва й сільських районів округу дозволяють зробити висновок про вкрай скрутне становище меншовиків Миколаєва: «...За звітний період угруповання РСДРП не діє, але все-таки окремі члени її при випадкових зустрічах між собою плекають надію на відновлення зв'язку із Центром і іншими містами,

сподіваючись за допомогою цього поживати свою роботу. Але разом з тим, фактична робота ніяка не проводиться й тільки окремі члени агітують серед робочих мас, але розуміння серед них не знаходять...» [12].

Процес ліквідації меншовицьких організації покликаний завершити Всеукраїнський з'їзд колишніх меншовиків, який відбувся 1-3 лютого 1924 року в Харкові. 45 делегатів представляли 700 колишніх меншовиків. У рішеннях з'їзду підкреслювалося, що «треба поховати те, що давно вже вмерло само». З'їзд постановив: «Розпустити всі організації меншовиків в Україні, ліквідувати Головний комітет меншовиків України», а колишнім членам РСДРП вступати до Компартії.

Проте в Україні залишалися поодинокі групи меншовиків, які не прийняли рішення з'їзду, закликаючи до продовження діяльності. Проти них ДПУ застосувало репресивні заходи і протягом 1924 року практично ліквідувало ці організації.

Проведені міри дали підставу ДПУ констатувати, що до 1925 року оперативний розгром партії в цілому завершений, а роль її в соціально-економічному житті країни зведена до нуля. У цей період робота ДПУ буде зводитися переважно до спостереження за окремими соціал-демократами й заходам, що перешкоджають їхньому об'єднанню й установленню зв'язків з емігрантськими партійними колами.

Підтвердженням чому служать повідомлення Миколаївського ОДПУ за вересень-грудень 1925 року: «Члени угруповання від меншовиків нічим себе не проявляють, втративши інтерес робочих мас. Втім, деякі члени проводять свою агітацію, як наприклад серед робітників-вантажників. На заводі «Серп і молот» колишніми активістами угруповань ведеться агітація на економічному ґрунті. Істотних результатів вона не має.

Крім того, в Миколаївському відділенні знаходиться на обліку 10 чоловік колишніх членів РСДРП, що відігравали провідну роль у меншовицькій організації міста Миколаєва. За соціальним станом вони всі є інтелігентами й працюють зараз у загальноміських установах. Внаслідок відірваності від політичного життя активності не проявляють...». [13]

Таким чином, необхідно відзначити, що одним з найбільш послідовних своїх супротивників правляча партія вважала членів РСДРП. Тривогу режиму викликав вплив на робітничий клас альтернативних ідей побудови соціалізму. Незважаючи на демократичний потенціал НЕПу, органи НК-ДПУ застосовували весь арсенал засобів для встановлення режиму однопартійності, що в середині 1920-х років призвело до припинення діяльності меншовицької партії на території УСРР. Рядові члени РСДРП, як правило, вступали до лав РКП(б), а їхні лідери відправились до еміграції, або були заарештовані в ході політичної боротьби. В подальшому розгром опозиційних партій призведе не тільки до формування тоталітарного суспільства, але й затвердить практику політичного терору проти членів більшовицької партії, які порушуватимуть її «генеральну лінію».

Список використаних джерел і літератури:

1. Ченцов В. В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. / Віктор Васильович Ченцов. - Тернопіль: Збруч, 2000. - 482 с.
2. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20- 50-ті роки ХХ ст./ Микола Миколайович Шитюк – К.: Геліон 2001. – 532 с.
3. Ветров Р. І. Політичні партії України на початку ХХ століття (1900-1925 рр.): Навч. посібник / Радій Іванович Ветров - Дніпродзержинськ, 1997. — 112с.
4. Николаев И.Е. Историко-правовые аспекты установления однопартийной системы в Советской Украине в 20-е годы ХХ ст. / Игорь Евгеньевич Николаев – Германия. Саарбрюккен.- LAP LAMBERT Academic Publishing.- 2013.- С. 154-172.
5. Державний архів Миколаївської області (далі - ДАМО). Ф.1., Оп.1, Спр. 170, Арк. 68-71.
6. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ-ХХ ст. Історичні нариси. / [Архієрейський Д., Бажан О., Бикова Т., та ін.]. — К.: Наукова думка, 2002. - С. 268-269.
7. Державний архів Служби безпеки України (далі - ДА СБУ). Спр. 420, Арк. 64-65.
8. Греченко В.А. Україна у добу «раннього» тоталітаризму (20-ті роки ХХ ст.) / Греченко В.А. Ярмиш О.Н. – Харків: Вид-во НУВС, 2001. – С. 102-103.

9. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX-XX ст. Історичні нариси. / під ред. В. А. Смолія. — К.: Наукова думка, 2002. - С. 268-269.
10. Бриндак О.Б. Ліквідація більшовиками політичної опозиції та встановлення однопартійної системи в Україні в 20-ті роки XX століття. / Олег Борисович Бриндак – Одеса: Астропринт, 1998.- С. 123.
11. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX-XX ст. Історичні нариси. / [Архієрейський Д., Бажан О., Бикова Т., та ін.]. — К.: Наукова думка, 2002. - С. 270.
12. ДАМО. Ф.1, Оп.1, Спр. 170, Арк. 83.
13. Там само. - Спр. 155, Арк. 116-118.

A.V. BUDYAKOV

**THE ACTIVITIES OF THE RSDLP IN THE SOUTH OF UKRAINE
IN THE CONTEXT OF THE LIQUIDATION OF THE POLICY OF THE BOLSHEVIK PARTY
AGAINST THE POLITICAL OPPOSITION
(THE FIRST HALF OF THE 20-IES OF XX CENTURY)**

In the article which is based on archival materials the key aspects of becoming of the totalitarian system are analysed in Ukraine. On the example of liquidating policy of bolshevists in relation to menshevist party the regional features of process of introduction of the single-party system and fight of bolshevists are exposed with competitive parties.

Keywords: *early totalitarianism, political parties, bolshevism, political opposition.*

A.B. БУДЯКОВ

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РСДРП НА ЮГЕ УКРАИНЫ
В КОНТЕКСТЕ ЛИКВИДАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ БОЛЬШЕВИСТСКОЙ
ПАРТИИ ПРОТИВ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ОППОЗИЦИИ (ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА 20-Х
ГОДОВ XX ВЕКА)**

В статье, на основе преимущественно архивных источников, проанализированы региональные аспекты установления тоталитарной системы в Украине. На примере меньшевистской оппозиции показаны особенности процесса установления монопартийной системы и борьбы большевиков с конкурирующими партиями.

Ключевые слова: *ранний тоталитаризм, политические партии, большевизм, политическая оппозиция.*